

Wahlbäck, Krister, 2023. *Jättens andedräkt. Finlandsfrågan i svensk politik 1809–2009*. Stockholm: Appell förlag.

Anmälan av Klas Åmark

Krister Wahlbäck disputerade 1964 i statskunskap på avhandlingen *Finlandsfrågan i svensk politik 1937–1940*. Det var ett djärvt val av ämne med tanke på att det centrala utrikespolitiska källmaterialet fortfarande var hemligstämplat. Wahlbäck fick tillstånd att ta del av UD:s material, med undantag för uppgifter om Sovjetunionen. Arkivarier skulle dessutom gå igenom de volymer han beställde fram och se om det fanns ytterligare dokument som inte borde lämnas ut. (Det var de villkoren som sedan också skulle gälla för forskningsprojektet Sverige under andra världskriget, aktivt 1966–1978.) Wahlbäck kompenserade begränsningarna genom att gå igenom ett omfattande privat källmaterial och han gjorde 60 intervjuer med personer som varit aktiva i Finlandsfrågan.

Avhandlingen var mer historisk än statsvetenskaplig – Wahlbäck distanse-
rade sig från dåtidens statsvetenskapliga teoribildning om utrikespolitik. Hans framställning stod sig rätt bra för senare forskning, även om nytt källmaterial ledde till förtydliganden och preciseringar. Wahlbäck fick en docenttjänst under åren 1965 till 1972 och hade sedan ett forskningsanslag i flera år. År 1976 lämnade han den statsvetenskapliga karriären och anställdes på Utrikesdepartementet som säkerhetspolitisk expert. Han hade sedan tjänster som diplomat och vid statsrådsberedningen. Han blev en av de främsta experterna i Sverige på Finlandsfrågan. Han fortsatte också som författare till ett antal böcker och artiklar om Sverige, Finland och Norden.

Efter pensioneringen skrev Wahlbäck ett stort, sammanfattande verk som 2011 kom ut under titeln *Jättens andedräkt. Finlandsfrågan i svensk politik 1809–2009*. Även om han skrivit mycket i ämnet tidigare är det här inte en hopklippt text, utan en ny framställning. Den boken kom sedan ut i en ny upplaga efter Wahlbäck's bortgång, nu med en inledande text av Carl Bildt, som mest handlade om Sveriges förhållande till NATO och med en presentation av Wahlbäck skriven av diplomaten Mats Bergquist. Det är den boken som den här recensionen handlar om.

Wahlbäck använder sig av ett ovanligt stilistiskt grepp. När han talar om de svenska aktörerna skriver han genomgående vi eller vår/ vårt, mer konsekvent än vad jag kan påminna mig att jag sett någon annanstans. Så här kan det låta: ”Det krävdes givetvis ett mått av fantasi och händighet för att hjälpa Finland

utan att ge omvärlden intrycket att vi hjälpte Tyskland. Just detta intryck ville vi visserligen ge till Berlin för att minska dess hotfulla ovilja mot Sveriges 'passiva' politik, vilket vi också gjorde under hand med viss framgång."⁴ Och det får konsekvenser. Wahlbäck skriver historien ur det svenska utrikespolitiska etablissemangets – som han själv tillhörde under lång tid – synvinkel.

När Wahlbäck skriver om president Kekkonens agerande på 1950-talet bygger han på den finländske diplomaten och journalisten Max Jakobsson. Han motiverar det med att denne var "en diplomatisk politisk aktör som sett spelet inifrån i alltmer centrala placeringar. Det gör honom visserligen ibland till en part i målet, det vill säga i kampen om beskrivningen av Finlands efterkrigstida historia. Men hans bedömning av Kekkonen ger, tror jag, en god bild av de tankar och misstankar som måste ha nått de beslutande även i Stockholm". Samma resonemang för han när han kommer in på händelser där han själv ingick bland aktörerna som följde hur det gick för Mauno Koivisto när denne blivit president 1982: "Det är inte alldeles lätt att ge ett uppriktigt svar på frågan, eftersom jag tjänstgjorde i UD under alla Koivistos tolv år i ämbetet. /.../ Hur undvika skönmålande plattityder utan att göra sig skyldig till opassande indiskretioner? Även förutvarande presidenter bör ju respekteras av förutvarande UD-tjänstemän."⁵

Det var på grund av kriget mellan Sverige och Ryssland 1808–1809 som Sverige förlorade Finland till Ryssland. För Sveriges del var det förvisso en stor förlust. Det ledde till en statskupp, kungen Gustav IV Adolf avsattes, hans bror Karl blev ny kung men eftersom han saknade manliga tronarvingar behövde man rekrytera en kronprins. Det blev Frankrikes marskalk Jean-Baptiste Bernadotte. Svenskarna tänkte sig att han skulle ansluta Sverige till Napoleon i dennes kamp mot Ryssland, men Bernadotte valde i stället Frankrikes motståndare och lyckades få en union med Norge som kompensation för förlusten av Finland.

Det som var en stor förlust för Sverige kunde till en början uppfattas som en fördel för Finland, som blev ett storfurstedöme i Ryssland med en betydande självständighet. Men läget förändrades på 1890-talet då tsaren Nikolaus II tog initiativ till en förryskningskampanj mot Finland. När sedan bolsjevikerna tog över makten i Ryssland i oktober 1917 tog finnarna chansen och förklarade landet självständigt i december 1917. Sedan följde ett inbördeskrig mellan den vita och den röda sidan som de vita vann.

På hösten 1939 tog den sovjetiska ledningen initiativet till förhandlingar med Finland om gränserna mellan länderna. Ryssarna ville att gränsen vid Leningrad skulle flyttas längre bort och erbjöd i gengäld Finland områden utmed gränsen längre norrut. Den finländska regeringen och särskilt utrikesministern

4 Wahlbäck (2023), s. 193.

5 Wahlbäck (2023), s. 254, 354.

Erkko insåg inte hur beslutsamma ryssarna var, utan avvisade kraven. Det ledde till att Sovjet anföll Finland den 30 november 1939. Den sovjetiska ambitionen var av allt att döma från början att erövra hela Finland. Men det finländska motståndet under Vinterkriget ledde till stora förluster för Sovjet. Finland fick mycket omfattande hjälpinsatser från Sverige i form av pengar, stora mängder krigsmateriel och en frivilligkår som dock inte spelade någon viktig roll. I freden den 13 mars 1940 tvingades Finland avstå större markområden än vad ryssarna krävt på hösten 1939.

Makten över den finländska utrikespolitiken togs sommaren 1940 över av en grupp på fem män – överbefälhavaren Mannerheim, generalstabschefen Heinrichs, presidenten Ryti, utrikesministern Witting och försvarsministern Walden. De valde redan i augusti 1940 att närma sig Nazityskland. När Adolf Hitler i december 1940 gav order om att den tyska militärledningen skulle börja planera för ett krig mot Sovjet var en av förutsättningarna att Finland och Rumänien skulle delta i angreppet. Under våren 1941 förberedde de finländska militärerna ett krig mot Sovjet i alltmer detaljerade planer. Där ingick också att betydande tyska trupper skulle föras över till Finland för att därifrån delta i anfallet mot Sovjet. Vid krigsutbrottet fanns det sex tyska divisioner i norra Finland och befälet över den norra fronten sköttes av den tyska generalen von Falkenhorst.

Den svenska regeringen fick under våren 1941 allt fler uppgifter om att Tyskland planerade att anfälla Sovjet. Att svenskarna kunde avkoda den tyska telegramtrafiken mellan Oslo, Stockholm och Berlin bidrog till goda kunskaper om de tyska planerna. Däremot visste inte den svenska regeringen hur Finland skulle ställa sig. Utrikesministern Günther och högerns partiledare, Finlandsvännen Gösta Bagge gjorde vad de kunde för att få information om de finländska planerna, men de finländska regeringsrepresentanterna vilseledde svenskarna, för att inte säga att de ljög svenskarna rakt upp i ansiktet. I Bagges dagbok kan man följa händelseprocessen väl, men Wahlbäck använder inte denna utmärkta källa. Den 27 juni 1941 noterade Bagge att den finländska utrikesministern Witting gjort "ett ytterst opålitligt intryck" och att han förhandlat med tyskarna bakom svenskarnas rygg, vilket alltså var precis vad som hände.

Wahlbäck lyfter i sin framställning fram det sovjetiska hotet mot Finland efter vinterkriget. Det fanns förvisso där, men det var nog inte det enda skälet till att den finländska utrikesledningen valde "vapenbrödrskapet" med Tyskland. Om Tyskland vann kriget mot Sovjet så skulle ju hotet mot Finland vara undanröjt. Men om Finland valt neutraliteten i det kriget kunde man inte räkna med att få tillbaka de områden man förlorat i vinterkriget, eller det sovjetiska Fjärrkarelen. Mannerheim gjorde den 10 juli 1941 ett kontroversiellt uttalande när han sade att han inte skulle sticka svärdet i skidan förrän Finland och Fjärrkarelen var fria. Det visade att han hade långtgående krigsmål – och krigsmål som delar av den finländska samlingsregeringen inte var införstådda med.

När Tyskland angrep Sovjet den 22 juni var den finländska armén fullt mobiliserad med cirka en halv miljon män under vapen och dessutom stora tyska trupper i landet. Men utrikesledningen väntade med att sätta i gång angreppet. De närmaste dagarna bombade ryssarna finska städer. Först den 25 juni förklarade den finländska regeringen att landet var i krig med Sovjet. Det kriget döptes till Fortsättningskriget, det vill säga att det sågs som ett försvarskrig som var en fortsättning på Vinterkriget. Den uppfattningen levde länge, men numera har den finländska forskningen visat att den finländska utrikesledningen sedan hösten 1940 förberett att angreppskrig mot Sovjet.

Wahlbäck känner förstås till forskningen om hur den finländska ledningen förberedde ett krig mot Sovjet. Men han väljer att skriva om den som en finländsk nödvändighet. ”Medan Tysklands angrepp på Sovjet var en solklar aggression som syftade till Rysslands förintelse och ett nazistiskt välde i hela Europa, befann sig ju Finland i krig med Sovjet till följd av ryssarnas egen politik, från angreppet under vinterkriget till deras oavbrutna press i strid med fredsfördraget efter Moskvafreden”, skriver han.⁶ Wahlbäck accepterar alltså den finländska regeringens tolkning av händelseförloppet – och han säger inte något om hur finländarna vilseledde den svenska regeringen.

År 1956 blev Urho Kekkonen Finlands president och satt kvar på den tjänsten i 25 år. Kekkonen gick långt utanför de formella gränserna för den finländska presidentens makt. Och han använde gärna sina personliga kontakter med Moskva för att dra gränser för vad Finland kunde och inte kunde göra på grund av uppfattningarna i Moskva. År 1982 efterträddes han av Mauno Koivisto med en helt annan agenda. Han begränsade presidentens inflytande – och han hade inte några nära förbindelser med Sovjets ledning. Han fortsatte den process som pågått sedan länge, Finlands långsamma frigörelse från det sovjetiska inflytandet.

Under de 12 år han var president var det särskilt två frågor som spelade roll för Finlands relationer till Sverige – medlemskapet i EG och de baltiska staternas frigörelse från Sovjet. I de frågorna var Koivisto påtagligt irriterad på vad han uppfattade som ”svenskt övermod” i förhållande till Finland. Problem blev det i diskussionerna om hur EFTA-länderna, som både Sverige och Finland tillhörde, skulle förhålla sig till EG omkring 1990: ”Koivisto hade för övrigt inte blivit på bättre humör när utrikesministern Sten Andersson plötsligt gått ut offentligen och föreslagit en gemensam svensk-norsk-finsk ansökan om medlemskap i EG – onekligen ett svårslaget uttryck för det ’storebrorskomplex’ som Koivisto ser hos svenskarna.”⁷

I det avslutande kapitlet med den talande rubriken ”I samma båt – nästan” behandlar Wahlbäck bland annat Sveriges och Finlands relation till NATO.

6 Wahlbäck (2023), s. 191.

7 Wahlbäck (2023), s. 367.

Wahlbäck ser inte något NATO-medlemskap på kort sikt för de två länderna, som dessutom valt helt olika linjer då det gäller det egna landets försvar. Finland har behållit värnpliktsförsvaret, medan Sverige under alliansregeringen 2006 – 2014 genomförde en omfattande och kostnadskrävande radikal nedrustning. Wahlbäck menar att det nog skulle krävas en drastisk förändring av Rysslands utrikespolitik för att de båda länderna skulle välja NATO-medlemskapet. Och där hade han ju rätt.

Wahlbäck har skrivit en intressant bok med ett långt tidsperspektiv som bidrar till en bättre förståelse av den komplicerade relationen mellan Sverige och Finland och deras förhållande till Ryssland. Och han skriver väl. Ibland blir han dock väl bunden till de utrikespolitiska etablissemangen i deras syn på de många problem han tar upp. Och han borde ha sagt mer om finländskt missnöje med den svenska storebrorsattityden, som ju skapat problem i det mesta nordiska samarbetet.